

آشنایی با پیشگامان بیداری اسلامی (۱)

علامه شیخ محمود شلتوت

به اهتمام: محمد ابراهیم ساور

چکیده:

علامه شیخ محمود شلتوت عالمی برجسته، فقیهی هوشمند و نام‌آور و مفسری توانا و از داعیان بزرگ وحدت مسلمانان به شمار می‌رود او یکی از بزرگان جهاد در راه خداوند بود که با قلبی خالص و پاک به ندای سیدجمال‌الدین اسدآبادی و شیخ محمد عبده که در شرق و غرب طنین‌انداز شده بود لبیک گفته و دریافت که اگر امر عقیده و شریعت در اسلام با روحی خالی از تعصب عرضه شود، قطعاً مسلمانان، اخوت و برادریشان را باز خواهند یافت و دین مبین اسلام به احسن وجه و در کامل‌ترین شکل ممکن بر جهانیان عرضه خواهد شد. تعصب و فرقه‌گرایی، ثمره‌ای جز تفرقه و جدایی بین مسلمانان نخواهد داشت.

علامه شیخ شلتوت بیش از آن‌که به عنوان یک متفکر و متکلم برجسته شناخته شود، به عنوان یک فقیه و مصلح در راستای تقریب بین مذاهب اسلامی شناخته می‌شود. او با دیدگاه‌های مترقی خود در راستای اصلاح فکر دینی و تقریب مذاهب اسلامی گام‌های بسیار اساسی را برداشت و خدماتی که او در این عرصه داشته است مهم و اساسی است و در تاریخی‌ترین فتوای خود برای اولین بار به عنوان یک عالم بلند پایه اهل سنت جواز پیروی از مذهب شیعه را اعلام کرد.

واژگان کلیدی: شلتوت، فتوا، تقریب مذاهب.

❁ مقدمه

بدون تردید سهم عمده بیداری امروز جهان اسلام متعلق به عالمان و مصلحان بزرگی است که عمر شریف و ارزش مند خود را صرف آگاهی و بیداری امت اسلامی نمودند تا در پرتو آن به شناخت و درک صحیحی از بایدها و نبایدهای منافع و مصالح جهان اسلام نایل گردند. آنان عالمان بصیر و فقیهان شجاع و مصلحان دل‌سوزی بودند که به‌رغم فشار ظالمان و ستمگران و طعن و تهمت‌های متحجران و کج‌اندیشان هیچ‌گاه دست از مبارزه نکشیدند و تمام‌قد در برابر آنان ایستادند تا چهره حقیقی و تابناک اسلام عزیز را به امت اسلامی معرفی نمایند. به یقین آنچه امروز از بیداری اسلامی در منطقه شاهد آن هستیم محصول و نتیجه همان تلاش‌ها و مجاهدت‌های گران‌سنگ علمی و عملی فرزاندانی همچون: سیدجمال، محمد عبده، آیت‌الله بروجردی، محمدتقی قمی، شیخ شلتوت و... و در رأس ایشان امام خمینی^(ره) است که در شعارها و مواضع امت اسلامی، ظهور و بروز یافته است.

از این‌رو به پاس قدرشناسی از مجاهدت‌ها و آشنایی نسل معاصر با سیره، اندیشه و اقدامات آنان به عنوان پایه‌گذاران و الگوهای تقریب مذاهب و منادیان وحدت میان امت اسلامی، به معرفی آنان می‌پردازیم.

❁ زندگینامه

شیخ محمود شلتوت، عالم بزرگ دینی مصر، در سال ۱۲۷۱هـ.ش (۱۸۹۲م) در یکی از بخش‌های استان بحیره مصر در خانواده‌ای کاملاً علمی، دیده به جهان گشود. بعد از تحصیلات مقدماتی در مکتب‌خانه روستا به شهر اسکندریه هجرت و در دانشکده اسکندریه مشغول تحصیل شد. ایشان بعد از اتمام تحصیلات، به عنوان استاد در همان دانشکده مشغول تدریس گردید. تدریس و تحصیل شیخ محمود شلتوت با انقلاب مردمی در مصر هم‌زمان بود. ایشان نیز نسبت به حضور اشغال‌گران بی‌تفاوت نبوده و با زبان و قلمش در خدمت انقلاب مردم مصر بود. ایشان به علت تسلط بر ادبیات عرب و چیرگی در نویسندگی به دانشگاه الازهر مصر دعوت شد. در سال ۱۹۳۷ عضو جمعیت علمای اعلام مصر گردید و در سال ۱۹۵۰م سرپرست مباحثات فرهنگی اسلامی الازهر شد و در نهایت به ریاست این دانشگاه گمارده شد. ایشان در طول حیات فکری‌اش بارها مورد تقدیر و نکوداشت قرار گرفت. از این میان می‌توان

به اهدای دکترای افتخاری توسط دانشگاه شیلی و جاکارتا به ایشان را یادآوری کرد.

❁ نقش شیخ شلتوت در دارالتقريب

شیخ شلتوت، ترک تعصب و نقش عالمان دین را از عوامل وحدت، نام می‌برد و معتقد است که می‌توان توسط این موارد در برابر سوءاستفاده دشمنان اسلام ایستاد و اهداف دین را برآورده ساخت.

جماعت تقریب مذاهب اسلامی در کشور مصر و در شهر قاهره در سال ۱۳۶۰هـ.ق (۱۹۴۸م) با هدف تقریب بین مذاهب اسلامی تأسیس شد. مؤسسان این مجموعه عبارتند از: علامه محمدتقی قمی، شیخ محمود شلتوت، شیخ محمد مصطفی مراغی، مصطفی عبدالرزاق و عبدالمجید سلیم.

دارالتقريب، در واقع جایگاه مهرورزی و اکتشاف حقیقت و دست یافتن به گستره علوم مذهبی و مناظره بین همه مسلمانان بود. دانشگاه الازهر بر این اساس اصول تقریب بین مذاهب مختلف را پی‌ریزی نمود و مقرر داشت که هر دو فقه سنی و شیعه بر اساس دلیل و برهان و بدون هیچ‌گونه تعصبی تدریس شود و نیز در ادامه آن تصمیم بر تأسیس مجمع تحقیقات اسلامی استوار شد که در آن نمایندگان تمام مذاهب اسلامی گرد هم آمده و از نقطه نظرات یکدیگر بهره‌مند شوند تا در این تعامل و مشارکت علمی به وحدت و انسجام نایل آیند.

استاد شلتوت در آن ایام در تکوین و پیدایش جمعیت تقریب، مشارکت ویژه‌ای داشته و در یکی از جلسات آن پیشنهاد نمود که به جای تعبیر فرقه یا طایفه برای مسلمانان، همه آن‌ها را مذاهب اسلامی بنامیم و همین‌گونه نیز اقدام شد و این اصل برای همه فرقه‌های مسلمانان در دارالتقريب ثابت ماند.

ایشان پیرامون اهمیت دارالتقريب در دنیای اسلام و فلسفه وجودی آن این‌گونه می‌فرماید:

مسلمانان باید افتخار کنند که عملاً در تقریب و نزدیک ساختن مذاهب خود به یکدیگر از دیگران سبقت جسته‌اند چرا که به واسطه دارالتقريب، روحی از اصلاح و محبت و برادری میان پیروان اسلامی به یادگار ماند و به وسیله آن روحی از صلابت و محبت و برادری میان پیروان اسلام پدیدار شد- که در واقع مصداق گفتار خداوند که می‌فرماید:

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»^۱

این جماعت در ایران، با همان هدف به نام مجمع تقریب مذاهب اسلامی تأسیس شد، این جمعیت تاکنون منشأ خدمات فراوان در زمینه تقریب و همبستگی مذاهب اسلامی بوده است.

شیخ محمدتقی قمی که خود از بنیان‌گذاران دارالتقریب است، درباره نقش کم‌نظیر شیخ محمود شلتوت می‌نویسد:

«استاد بزرگ، شیخ محمود شلتوت در آن روز که در تکوین و پیدایش جمعیت تقریب با ما مشارکت کرد، یکی از علمای بزرگ و استاد دانشگاه الازهر بود. او همواره با همکاران و همفکران خود به سوی تقریب گام برمی‌داشت.»

❦ اقدامات تقریبی شیخ شلتوت

از مهم‌ترین تفکرات او در زمان ریاست دانشگاه الازهر دوری از تعصبات فرقه‌ای و مذهبی بود که در این باره می‌فرمود:

مهم‌ترین هدف اساسی در برنامه من عبارت است از پیکار با تعصبات و فرقه‌گرایی و تحقیق و بررسی علوم دینی در محیطی پر از صفا و برادری، بحث در یافتن بهترین راهی که بتوان به تحکیم روابط دین و ایمان خدمتی کرد و پیروی از دلیل قوی، از هر افقی که بدرخشد.

اگر مسلمانان به این مطالب جامه عمل بپوشانند قطعاً نیرویی بس بزرگ تشکیل می‌دهند که می‌توانند با فراغت و آسودگی به عظمت شأن و منزلت خود پی‌ببرند و از بار مشکلات گذشته که مولود تعصب بود رهایی یابند و همچون یک روح در پیکرهای مختلف در جهان در آیند. وی برای پیشبرد اهداف تقریبی خود اقدامات مهمی نیز صورت داد.

۳،۱. تدریس فقه شیعه در کنار دروس فقه مذاهب اهل سنت در دانشگاه الازهر از مهم‌ترین اقدامات او در هنگام ریاست در دانشگاه الازهر، تدریس فقه شیعه در کنار دروس فقه مذاهب اهل سنت بود به صورت فقه مقارن که افق نوینی به روی اساتید و دانش‌پژوهان الازهر گشود. بر اساس فقه مقارن، یک محقق تمام نظریات و آرا فقهی مذاهب اسلامی را مطالعه نموده و هر حکمی که دلیلش قوی‌تر بوده را به اجرا در می‌آورد. وی در مقایسه بین ادله علمای مذاهب مختلف یک اصل را قبول داشت

و آن این بود که هر دلیل که قوی‌تر باشد، مورد قبول است حال از مذهب خودش باشد، یا از مذهب دیگری؛ و تأکید داشت که فقهای مسلمان باید به دور از تعصب‌ها و هواهای نفسانی هر رأی و اندیشه‌ای که در تحکیم مبانی اسلام مؤثرتر است و رفاه خانواده و اجتماع را بهتر تأمین می‌کند، از یکدیگر بپذیرند.

از ثمرات مهم تأسیس رشته فقه مقارن، مقایسه برخی احکام اسلامی و برتری یافتن نظر شیعه بود که بعدها به صورت قانون رسمی مصر درآمد. شیخ شلتوت در این باره می‌فرماید:

فراموش نمی‌کنم که تطبیق و مقارنه میان مذاهب را در دانشگاه شریعت درس می‌دادم و آرای مذاهب را در یک مسئله عرض می‌کردم. از جمله نظر مذهب شیعه را مطرح می‌نمودم و آن را بر می‌گزیدم چون پیرو دلیل بودم و در بسیاری از مسائل طبق نظر شیعه فتوا می‌دادم از جمله پیرامون قانون‌هایی که به احوالات فردی و شخصی ربط می‌یافت.

فتوای شیخ محمود شلتوت

از استاد بزرگوار شیخ محمود شلتوت رئیس دانشگاه الازهر، سؤال شد که بعضی از مردم چنین می‌اندیشند برای آنکه مسلمان عبادات و معاملاتش صحیح باشد حتماً باید به یکی از مذاهب چهارگانه معروف عمل کند و در بین آن‌ها مذهب شیعه امامیه و مذهب زیدیه نیست. آیا شما با این رأی به طور کلی موافقت دارید و تقلید از مذهب شیعه امامیه را جایز نمی‌شمارید؟ ایشان در جواب چنین فرمودند:

- اسلام بر هیچ‌یک از پیروان خود، پیروی از مذهب معینی را واجب نکرده است؛ بر آنیم که هر مسلمان حق دارد ابتدا به ساکن، از هر کدام از مذاهبی که به طور صحیحی نقل و احکام آن در کتب ویژه آن مذهب تدوین شده است، تقلید کند و هر کس که از مذهبی تقلید نماید، می‌تواند به مذهب دیگری، هر مذهبی که باشد، درآید و از این حیث، ایرادی بر وی وارد نیست.

- مذهب جعفری، معروف به مذهب شیعه امامی اثنی‌عشری، مذهبی است که تعبد به آن، همچون دیگر مذاهب اهل سنت، شرعاً جایز است؛ شایسته است مسلمانان این را بدانند و از تعصب‌های نابجا در قبال مذاهب معین، رهایی یابند؛ هیچ‌گاه دین خدا و شریعت خدا، تابع یک مذهب یا منحصر به یک مذهب نبوده است؛ همگان

اجتهاد کرده و نزد خداوند متعال پذیرفته شده‌اند و کسانی که اهل نظر و اجتهاد نباشند، می‌توانند از آن‌ها تقلید کنند و به آنچه در فقه خود مقرر می‌دارند، عمل کنند و در این میان تفاوتی میان عبادات و معاملات، وجود ندارد.^۲

انگیزه شیخ شلتوت در صدور فتوا

مرحوم میرزا خلیل کمره‌ای می‌نویسد: اینجانب و هیئت همراه در سفر به مصر در دو نوبت با شیخ جامع الازهر محمود شلتوت دیدار داشتیم، یک نوبت در جامع الازهر و یک نوبت در منزل شخصی ایشان. در این دیدار شیخ الازهر ما را از حقایق اموری مطلع فرمود و رازی را فاش کرد که پای مداخله بیگانگان و تأثیر نفوذ آنان را در امور ممالک شرق حتی در امور بین مذاهب اسلام، روشن می‌ساخت.

عظیم مصر فرمود: «من از دیر زمانی حدود سی سال قبل در صدد دیدن فقه امامیه بر آمدم و از عراق و ایران کتاب‌های فقهی امامیه را خواستم ولی تا این اواخر که مصر از زیر زنجیر استعمار بیرون آمد کتاب‌ها نمی‌رسید و سانسور می‌شد تا بعد از فتح کانال کتب شما آمد و من مطالعه کردم، حجت بر من تمام شد و آن فتوا را دادم بدون اینکه تحت تأثیر هیچ مقامی یا سخنی بروم».

شیخ محمد جواد مغنیه می‌گوید: «در یکی از سفرهایم به مصر با علامه شلتوت دیدار کردم در حالی که جمعی از بزرگان دانشگاه الازهر نیز در محضرش بودند، از انگیزه فتوایش بر جواز تعبد به مذهب جعفری جو یا شدم وی پاسخ داد: خدا می‌داند در مورد این فتوا انگیزه‌های سیاسی و اجتماعی و غیره نداشتم. من در مقام استنباط احکام فقهی وقتی بعضی از دلایل فقه شیعه را مورد دقت و نظر عمیق قرار دادم مشاهده کردم که دلایل این فقه از قوت و متانت و ظرافت خاصی برخوردار است و این امر باعث شد که فتوایی بر جواز پیروی از مذهب شیعه را صادر نمایم، و من خود در بعضی مسائل فقهی بر اساس فقه مذهب جعفری فتوا داده‌ام. آنگاه شیخ محمود شلتوت رو به حاضران کرد و گفت: بر شماست که کتاب‌های شیعه را با دقت مورد مطالعه قرار دهید».

۳،۲. هم‌فکری با نمایندگان مذاهب گوناگون اسلامی

ایشان در اغلب جلساتی که در دارالتقرب از نمایندگان اسلامی تشکیل می‌دادند

شرکت می‌جست و در راه وحدت و هم‌بستگی با آنان هم‌فکری می‌نمود و از این اجتماعات این‌گونه یاد می‌کند:

آرزو داشتم تا در جلسات دارالتقرب، مصری در کنار ایرانی و لبنانی و عراقی و پاکستانی و غیره، قرار گیرد و حنفی و مالکی و شافعی و زیدی و امامی و حنبلی در کنار یکدیگر نشسته تا با تعامل علمی هر کدام از فرقه‌های دینی، دنیای اسلام به یکی شدن و اتحاد و هم‌بستگی نایل آید.

چنان‌که با آیت‌الله‌العظمی بروجردی و آیت‌الله حکیم و سایر علمای قم و نجف و علمای اهل سنت کردستان، باب مکاتبه را گشود و این ارتباط، آن قدر قوی و خالصانه و صادقانه بود که آیت‌الله بروجردی زبان به تمجید شخصیت شیخ شلتوت و اقدامات تقریبی ایشان می‌گشود. وقتی شیخ شلتوت فتوا می‌دهد که عمل کردن به فقه جعفری مجاز است و آیت‌الله بروجردی می‌فرماید: آرزوی ائمه اطهار پس از صدها سال محقق شد و من در قیامت این کار خود را به مادرم زهرا^(س) عرضه خواهم کرد.

بسیاری از علما و فقهای بزرگ اسلام در آن زمان، این فتوای تاریخی را مورد تأیید قرار دادند. از جمله علامه طباطبایی صاحب «المیزان»، ایشان در تأیید فتوای تاریخی شیخ شلتوت فرمودند:

«اتحاد یا تقریب اسلامی تردیدی در رجحان آن از نظر عقل و منطق نیست. روی همین اصل شیعیان صدر اول هرگز از صف اکثریت کنار نرفته و در پیشرفت امور اسلامی با عموم مسلمین هرگونه تشریک مساعی می‌نمودند و تأیید اندیشه‌های تقریب بین مذاهب اسلامی از طرف مراجع شیعه برای همین منظور بوده و شیخ بزرگوار الازهر نیز این حقیقت را با کمال صراحت بیان نمود و اتفاق کامل دینی شیعه و سنی را به همه جهانیان اعلام نموده و شیعه می‌بایست سپاس‌گزار این مرد بزرگوار بوده و از عمل بی‌آلایش وی تقدیر نماید».

۳،۳. طرح بزرگ علمی جمع‌آوری احادیث مشترک میان اهل سنت و شیعه در راستای تقریب مذاهب اسلامی

در این رابطه شیخ شلتوت رئیس جامع الازهر و علامه محمدتقی قمی دبیرکل دارالتقرب در شهر قاهره جلسه‌ای برگزار نموده و این اندیشه را مطرح نمودند و پیرامون تحقیقات و نتایج بدست آمده و راهی را که برای تحقق آن می‌توان پیمود، به

بحث و بررسی پرداختند. ایشان با هم اتفاق کردند که این طرح سزاوار تحقیق است و دارالتقريب بايد اقدامات عملي را با توفيق الهی شروع کند.

۳,۴. حمايت از قيام امام خميني^(ره)

شاید از بارزترین موضع‌گیری‌های شیخ شلتوت، اعلامیه ایشان در حمایت از آیت‌الله خمینی^(ره) پس از حادثه ۱۵ خرداد است، ایشان ۶ روز پس از این رخداد نامه‌ای نوشت و از عموم مسلمانان خواست تا عالمان مجاهد ایران را که به جرم دفاع از حق به زندان کشیده شده‌اند، پشتیبانی کنند. متن اعلامیه بدین شرح است:

بسم الله الرحمن الرحيم
هذا بيان للناس

در این دوره، جریان‌های تبلیغاتی شوم و تجاوزاتی آشکار رخ می‌دهد که قربانیانش علمای اسلام در ایرانند؛ آن رادمردانی که به راه خدا می‌خوانند و از دینش پاسداری می‌نمایند و جرمی جز این ندارند که تعلیمات الهی را باز می‌گویند.

علمای اسلام و روحانیون ایرانی، بارها مورد تجاوز رژیم قرار گرفته‌اند و بارها زندانی شده‌اند و از انجام وظیفه امر به معروف که هر غیر عاجزی بدان مکلف است و از وظیفه نهی از منکر که بر هر غیر عاجزی واجب است بازداشته شده‌اند، حال آن‌که خیر و فواید انجام این دو وظیفه عاید امت اسلام می‌شود و نتایج فرخنده‌اش نصیب ملت می‌گردد.

حیات هر ملتی وابسته به اخلاق او است و شالوده اخلاق را دین خدا در مجموعه احکام و آداب و نظام‌ها و تعلیماتش تشکیل می‌دهد و پرچم‌داران جنبش تکامل اخلاقی و رهبران معنویت و عناصر مؤثر در این کار، همان علمای اخلاقی هر ملتند که با تبلیغ و رهبری و ارشادشان زمینه و شرایط و عوامل تکامل معنوی او را فراهم می‌گردانند.

هان، به شما مسلمانان هشدار می‌دهم، به مسلمانان همه کشورها و به ملت مسلمان ایران که این تجاوز و دست‌درازی بی‌شرمانه را به سادگی نگاه نکنید و به تمام نیرو برای نجات علمای ایران از چنگال دژخیمان دیکتاتور ایران مبارزه کنید، «وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَمَا تَمْسِكُمُ النَّارُ وَ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ» و به ستمکاران تکیه نکنید که آتش [دوزخ] گریبانتان را خواهد گرفت و در برابر خدا هیچ

یاوری نخواهید داشت و هیچ کس به کمکتان نخواهد آمد. (۱۸ محرم ۱۳۸۳ هـ.ق)

۳,۵. محکومیت به رسمیت شناختن اسرائیل توسط شاه

شیخ شلتوت هنگامی که شاه ایران محمدرضا پهلوی، اسرائیل غاصب را به رسمیت شناخت در طی تلگرافی به آیت الله بروجردی در قم، ضمن رد هرگونه ارتباط کشورهای اسلامی با اسرائیل، اقدام دولت ایران را تقبیح کرد. متأسفانه تلگراف شیخ محمود شلتوت وقتی به قم رسید که آیت الله بروجردی در بستر بیماری به سر می برد و با همین بیماری از دنیا رحلت کرد. در پی این واقعه شیخ محمود شلتوت دست از وظیفه اش برداشت و نامه ای برای آیت الله سید محسن حکیم (متوفای ۱۳۹۰ هـ.ق) نگاشت و از وی خواست تا در این باره اقدامی انجام دهد. از متن نامه ها می توان متوجه شد که صمیمیت میان ایشان و عالمان شیعه وجود داشته و ارتباط مستمر ایشان با عالمان شیعه در امور مهم جهان اسلام برقرار بوده است. پس از این که آیت الله سید محسن حکیم نامه را دریافت کرد، تلگرافی برای آیت الله سید علی بهبهانی به تهران فرستاد و مراتب را به محضر وی رساند. آیت الله بهبهانی نیز ناراحتی عالمان و مراجع را به شاه اعلام کرد.

حسن ختام

نماز جماعت به امامت آیت الله کاشف الغطاء

شاید اشاره به این موضوع خالی از لطف نباشد، هنگامی که شیخ محمود شلتوت در سفری که به قدس شریف، برای شرکت در کنفرانس اسلامی فلسطین داشت، به همراه دیگر عالمان، نماز جماعت را به امامت آیت الله کاشف الغطاء خواند. وی این صحنه زیبا را که سنّی و شیعه در صفی واحد ایستاده اند، این گونه وصف می کند: چه زیبا است سیمای مسلمانان که نمایندگان آنان در کنفرانس اسلامی فلسطین در مسجد الاقصی جمع شدند و با یکی از بزرگان مجتهدین شیعه امامی، استاد بافضیلت، شیخ محمد حسین آل کاشف الغطاء نماز جماعت خواندند، بی آن که فرقی باشد، میان کسی که خود را سنّی می نامد و یا کسی که خود را شیعه می خواند و همگی صفوف واحدی را پشت سر یک امام تشکیل دادند که پروردگار واحدی را می خوانند و به سوی یک قبله روی دارند.

شیخ شلتوت و آیت‌الله بروجردی

شیخ شلتوت در قم به دیدار آیت‌الله بروجردی آمد. او در این دیدار، خیلی به آقای بروجردی علاقه‌مند شد و پس از آن، هر جا می‌رفت از آقای بروجردی تعریف می‌کرد و می‌گفت: آقای بروجردی نظیر ندارد. او در تمام علوم اسلامی، استاد است. وی بعد از آن که به مصر بازگشت، دستور داد فقه شیعه در الازهر تدریس شود. تا زمانی که شیخ شلتوت در الازهر بود، «مختصر نافع» در الازهر تدریس می‌شد. شیخ شلتوت از مصر برای آقای بروجردی نامه می‌نوشت و در نامه‌هایش به ایشان، خیلی احترام می‌گذاشت. هنگامی که آقای بروجردی نامه‌ای به شیخ شلتوت نوشت، ایشان در پاسخ نامه آقای بروجردی می‌نویسد: «استاد اعظم، نامه‌ات رسید. آن را بوسیدم و مطالب بسیار ارزنده‌ای در آن دیدم. به جای دعاهایی که عقب نمازها می‌خواندم، اکنون نامه شما را می‌خوانم. هر بار که نامه شما را می‌خوانم، مطالبی جدید را می‌فهمم».^۳

سرانجام این شخصیت بزرگ اسلام در تاریخ ۲۷ رجب سال ۱۳۸۳ هـ.ق به دیار باقی شتافت و جامعه اسلامی را داغدار کرد.

پس از فوت این عالم جلیل‌القدر که گام‌های بسیار بزرگی در راه تقریب بین مذاهب اسلامی برداشت، شخصیت‌های بزرگی پیام تسلیت فرستادند. حضرت آیت‌الله شیخ آقابزرگ تهرانی، صاحب کتاب وزین «الذریعه» به نمایندگی از عالمان نجف اشرف به رجال تقریب پیام تسلیت فرستاد.

کتاب‌نامه:

۱. بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، شیخ محمود شلتوت طلایه‌دار تقریب.
۲. همبستگی مذاهب اسلامی (مقالات دارالتقریب)، ترجمه عبدالکریم بی‌آزار شیرازی، تهران: سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۷۷ هـ.ش.
۳. جعفری، عبدالله، آشنایی با شخصیت‌های کلامی.
۴. شیخ شلتوت و فتوای جواز پیروی از تشیع، سایت معارف و خرد.
۵. خاطرات آیت‌الله سیدحسین موسوی کرمانی، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

پی‌نوشت:

۱. قرآن کریم، سوره حجرات، آیه ۱۰.
۲. بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، شیخ محمود شلتوت طلایه‌دار تقریب، ص ۱۲۸.
۳. خاطرات آیت‌الله سیدحسین موسوی کرمانی، ص ۹۹.

